

24. Златогорський О. Є. Результати археологічних досліджень в селі Богушівка в 2011 році / О. Є. Златогорський, М. П. Вашета. // Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Львів: Растр-7, 2012. – С. 255–266.
25. Златогорський О. Є. Результати досліджень в с. Полонка Луцького р-ну / О. Є. Златогорський, М. П. Вашета. // Археологічні дослідження в Україні 2012. – Київ-Луцьк, 2013. – С. 135.
26. Златогорський О. Є. Розвідки на території центральних районів Волинської обл. / О. Є. Златогорський, В. Г. Баюк. // Археологічні дослідження в Україні 2011: зб. наук. пр. – Луцьк, 2012. – С. 178–179.
27. Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. Волинська область / Гол. ред. кол.: Тронько П. Т. – Київ, 1970. – 767 с.
28. Крикун М. Г. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали. / М. Г. Крикун. – Львів, 2012. – 702 с.
29. Кучинко М. М. Археологія Волині / М. М. Кучинко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
30. Кучинко М. М. Работы экспедиции Луцкого пединститута / М. М. Кучинко // Археологические открытия 1984 года. – Москва: Наука, 1986. – С. 261.
31. Кучинко М. М. Пам'ятки археології Луцького району Волині / М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010. – 280 с.
32. Кучинко М. М. Поселенський комплекс Луцка та його околиць XIV-XVII століть / М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 2010. – С. С.223–232.
33. Кучинко М. М. Давні та середньовічні скарби Волині / М. М. Кучинко, З. М. Кучинко. – Луцьк, 2007. – 172 с.
34. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко; ред. кол.: П. Сохань (відповідальний редактор), Г. Боряк, М. Крикун та ін. - Київ, 2005. - 597 с.
35. Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. — Луцьк, 2013. – 733 с.
36. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Т. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Уклад.: П. Кулаковський. – Острог; Варшава; Москва, 1999. – 608 с.
37. Перелік нововиявлених об'єктів археологічної спадщини Волинської області.
38. Перелік пам'яток археології Волинської області, що перебувають під охороною держави.
39. Перелік пам'яток містобудування і архітектури Волинської області, які перебувають під охороною держави.
40. Торгівля на Україні, XIV — середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. — Київ: Наук. думка, 1990. — 408 с.
41. Цинкаловський О. Стара Волинь та Волинське Полісся. В 2-х томах / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1986. – 1179 с.
42. Ясь О.В. Нова Історія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.

УДК 94(477.82) «14\16»: 332.364

Ярослав Шабала

Землеволодіння та землекористування на Волині в Литовсько-Руську добу

У статті аналізуються основні напрями та тенденції розвитку волинського села у другій половині XIV – першій половині XVI ст. Головна увага приділяється характеристиці землеволодіння та землекористування, аналізу структури сільських соціально-територіальних спільнот. У контексті еволюції феодальних відносин розглянуто соціальну структуру, охарактеризовано майнове і правове становище шляхти та селянства, розкрито головні складові аграрної реформи 1557 р., та особливості її реалізації на Волині.

Ключові слова: Литовсько-Руська доба, Волинь, землеволодіння, землекористування, шляхта, селяни, землеробство, тваринництво, «Устава на волоки».

Шабала Ярослав. Землевладение и землепользование на Волыни в составе Великого княжества Литовского.

В статье анализируются основные направления и тенденции развития сельского хозяйства Волыни во второй половине XIV – первой половине XVI в. Главное внимание уделено характеристике землевладения и землепользования, анализу структуры сельских социально-территориальных сообществ, эволюции доминирующих отраслей аграрного производства. В контексте развития феодальных отношений

рассматривается социальная структура, имущественное и юридическое положение шляхты и крестьян, раскрыто главные составляющие аграрной реформы 1577 г. И особенности ее реализации на Волини.

Ключевые слова: Литовский период в истории Украины, Волинь, землевладение, землепользование, шляхта, крестьяне, земледелие, животноводство, «Устава на волоки».

Shabala Yaroslav. Land tenure and land use in Volyn in Lithuanian-Russian period

This article analyzes the main trends and trends in the village of Volyn in the second half of XIV - first half of XVI century. Main attention is paid to the characteristics of land tenure and land use analysis of the structure of rural social and territorial communities. In the context of the evolution of feudal relations discussed social structure, describes the property and the legal status of nobility and peasantry reveals the main components of agrarian reform in 1557, and especially its implementation in Volyn.

Keywords: Lithuanian-Russian period, Volyn, land ownership, land use, nobles, peasants, agriculture, animal husbandry, «Ustava na voloky».

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія українського села є невід'ємною складовою історії нашого народу. Що стосується аграрної історії Волині, то вона висвітлена лише епізодично в окремих узагальнюючих та спеціальних працях, а отже назріла потреба створення цілісної історії волинського села. У цьому контексті особливої уваги заслуговують аграрні відносини другої половини XIV – першої половини XVI ст., які потребують глибшого дослідження, аналізу та висвітлення з сучасних наукових позицій.

Мета публікації – на основі вивчення широкого кола історичних джерел визначити суть та зміст аграрних відносин на Волині в Литовсько-Руську добу, охарактеризувати систему землеволодіння та землекористування, соціальні компоненти аграрного сектора.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. У середині XIV ст. переважна частина Волині потрапила під вплив Великого князівства Литовського, лише так званий «ратенсько-любомльський клин» (сьогодні ці території перебувають в межах Ратнівського, Любомльського, Любешівського та Старовижівського районів Волинської області) увійшли до Холмської землі Руського воеводства королівства Польського.

Аграрний розвиток Волині у другій половині XIV – першій половині XVI ст. значною мірою визначався характером земельних відносин, які склалися у Великому князівстві Литовському. В їхній основі була складна система феодально-ієрархічного землеволодіння, коли всі землевласники були пов'язані між собою державними та військовими обов'язками на засадах васалітету. Так, правитель Великого князівства Литовського був верховним сюзереном для всіх підданих феодалів. Удільні князі та бояри були його васалами і отримували свої землі за службу верховному правителю. У свою чергу вони являлися сюзеренами для дрібніших феодалів і надавали їм землю за державну чи військову службу. Право власності феодала закріплювалося документально в жалуваних та підтверджувальних грамотах. Прикладом може слугувати жалувана грамота, видана великим князем Свидригайлом Андрію Волоотовичу у грудні 1433 р. В ній зазначено, що за вірну службу останньому надається село Михлин у Луцькому повіті «з усіма приходами і селищами, з нивами і полями, лісами, з бортними землями, з пасіками...» і т. п. [8, 118 - 119]. Цей та багато інших документів свідчать, що розподіл земель та сільськогосподарських угідь відбувався на основі пожалування князів ВКЛ і удільних князів земельними наділами своїх підданих, що стало головним джерелом формування великого приватного землеволодіння. Таким чином, у другій половині XIV – XV ст. на Волині сформувалася привілейована заможна землевласницька верства – шляхта, яка зосередила в своїх руках основні земельні багатства краю.

У правовому і майновому відношенні шляхетська верства не була однорідною і поділялася на кілька категорій: князі, пани і служиле боярство (зем'яни).

До князівської верстви належали нащадки колишніх удільних князів з династії Рюриковичів та Гедиміновичів (Острозькі, Чорторійські, Сангушки, Четвертинські та ін.). У свою чергу в ній виділяють княжат головних і княжат повітників. Станом на 1528 р. на Волині проживало 7 родин головних і 12 родин повітників. У цій верстві головним родинам (37% князівської верстви) належало 84 % землі, або 5 382 волоки, а княжатам повітникам, які складали решту (63 %) – 16 %, або 1 008 волок [9, 143]. На середину 16 ст. джерела називають 9 родів головних княжат на Волині: Острозьких, Заславських, Сангушків, Дубровицьких, Збаразьких, Вишневецьких, Чорторійських, Четвертинських, Корецьких. Найбагатшим поміж них був рід Острозьких, один із найзаможніших родів ВКЛ, якому належало 10 224 дими, за ним йшли роди Гольшанських - 3 696, Сангушків - 3 024, Вишневецьких - 1 104, Чорторійських – 792 дими [10, 103 - 104].

Титул панів належав представникам заможних родин, які могли засвідчити давність роду і отчинний характер землеволодіння. Пани займали високі урядові посади, тримали в руках практично всі намісницькі уряди, які з часом закріплювалися за певними родинами і переходили у спадок. На Волині таких родин на середину 16 ст. налічувалося понад 60 [10, 135] верстви.

Найбільш чисельною групою шляхетської верстви було служиле боярство або зем'яни. За даними Попису війська ВКЛ 1528 р. на Волині вони становили 60 % шляхетського загалу і у їхніх руках було зосереджено 26 % від загального приватного земельного фонду [9, 145]. Однак менше, ніж за півстоліття ця частка скоротилася вдвічі. Представники зем'янського прошарку несли військову службу, працювали в державних органах влади канцеляристами, адвокатами, судовими урядниками тощо.

На протилежному від шляхти полюсі земельних відносин перебувало селянство. Селяни користувалися своїми земельними наділами, які передавалися їм від батьків, або які вони освоїли своєю працею, проте вважалося, що вони «сидять» на землі феодала, яку той отримав за службу від свого сюзерена. Як слушно зауважив М. Грушевський, доля селянства перебувала у тісному зв'язку з розвитком шляхетської верстви. На думку вченого це були дві сторони одного й того самого історичного процесу, що підіймав становище шляхти коштом селянства. У міру того, як зростали шляхетські привілеї, зменшувалися права селян. Цей процес значною мірою визначив зміст суспільної еволюції Литовсько-Руської доби [4, 107].

У другій половині XIV – першій половині XVI ст. на Волині, як і у всьому князівстві Литовському біля 80 % населення становило селянство. У більшості це були відносно вільні незакріпачені селяни, які вели своє господарство як на державних, так і на приватновласницьких землях. Вони володіли чи користувалися успадкованими від батьків, або освоєними ними землями на основі звичаєвого права і відбували певні повинності на користь вотчинників. За характером повинностей, які виконували селяни, вони поділялися на кілька категорій: тяглі селяни, селяни-данники і слуги. Тяглі селяни відбували панщину, окрім того сплачували господарю продуктову данину зерном («дякло»), худобою або птицею («мезлеву»). Данниками очевидно були ті селяни, які переважно займалися промислами та ремеслами – бортники, ловці, мисливці, ковалі тощо. Данина, як правило, була натуральною (мед, хутро, шерсть, ремісничі вироби і т. п.), хоч іноді могла доповнюватися грошима. Селяни-слуги працювали при дворах феодалів конюхами, сторожами, лісниками, ковалями і т. п. Слід зазначити, що межа між цими категоріями була досить умовною, адже тяглого селянина можна було перевести на службу і навпаки, данники також могли переводитися на тяглу, або інші служби.

Щодо економічного становища, вищезгадані категорії поділялися на дві групи: селяни, які мали повні господарства (лан або волоку), тобто тяглі у повному значенні слова і малоземельні селяни, що господарювали на самих обійстях, загородах, без орної землі. Вони зустрічаються під назвами загородники, городники (ті, що мали лише присадибні ділянки), коморники (безземельні селяни, наймити, які жили у хатах (коморах) господарів, на яких працювали). У кількісному відношенні на Волині ця категорія була незначною. Наприклад, за ревізією Луцького замку 1545 р. у 30 селах (124 дворища), які належали до замку і ключа Луцького, огородників було лише 3 [6, 177].

Крім вище названих існувала ще категорія селян невільних, тобто тих, які перебували у власності господаря і не мали права власності на майно. У документах вони фігурують як «челядь», «челядники», «челядь невільна». Вони виконували різні роботи при дворах феодалів-землевласників: працювали на польових роботах, доглядали худобу в господарських стайнях, жінки пряли і ткали полотно тощо.

Щодо правового становища селян, то у джерелах згадуються «похожі» - особисто вільні селяни і «непохожі» - прикріплені до своїх наділів. Основними джерелами поповнення категорії непохожих була челядь, наділена землею феодала та вільні общинники, які осідали на приватновласницьких землях, укладаючи добровільну угоду підданства з власником.

Основними соціально-територіальними осередками, у яких проживали селяни, були села. Села склалися з дворищ, а дворища – з окремих осель (димів), у яких проживали сім'ї близьких родичів, та господарських приміщень, що були у їхньому користуванні. Очевидно в структурі села дворище мало певну адміністративну і господарську самостійність. Так, у документах середини XVI ст. зустрічається інформація про те, що хтось із панів мав у власності не ціле село, а кілька дворищ, дворища могли бути предметом купівлі-продажу, застави. Наприклад, у ревізії Луцького замку 1545 р. записано, що «князь Костеньтинъ выпросил село над Стыром, Разничи, а три дворища в Рудникохъ, а в Кольку три дворища», в с. Боречів двома дворищами володів Богдан Семашко [6, 183;

187].

Садиба окремого дворища у волинських селах займала територію близько 1 га. Менші дворища могли складатися з 2 – 4 димів, на великих дворищах їх могло бути 6 – 7, а іноді й більше. В них проживали сім'ї близьких і дальших родичів і чисельність усього цього колективу могла сягати до 100 осіб [3, 221]. У користуванні кожного дворища були досить великі земельні угіддя загальною площею від кількох десятків до кількох сот гектарів. Так, за підрахунками дослідників, станом на 1528 р. у с. Підгайці Луцького повіту одне дворище посідало 80,28 га землі, з них 59,72 га – орної [3, 218]. Іноді частина дворищ відокремлювалась від села, або до сільської громади прибували нові члени і оселялися на виділених їм землях. Такі нові поселення називалися «висілком», «присілком», «кутком».

Щодо розмірів, сільські поселення на Волині у другій половині XIV – першій половині XVI ст. були різними – від кількох до кільканадцяти дворищ. Так, за матеріалами ревізії Луцького замку, у с. Підгайці було 6 дворищ, у Колках – 8, у Радомишлі – 12, у Чернечгородку з присілком Моневичі нараховувалося 21 дворище [6, 175 - 177].

Сільська громада була досить складним господарсько-економічним комплексом, до якого входили не лише самі поселення, а й освоєні їхніми мешканцями орні землі та різноманітні угіддя. Це впливає не лише зі змісту жалуваних грамот, а й фіксується у документах про купівлю-продаж маєностей, про заставу, дарування тощо. Наприклад, у документі, датованому 15 грудня 1560 р. зазначено, що доньки пана Богдана Ледуховського продали 1/3 маєтку Баєва, а 2/3 заставили Василю Гулевичу «з двором, з пашнею дворною, з людми и з их роботами, и з чиншами грошовыми и овсяными, и зо всякими платы и пошлинами их, с полми и сіножатями, з гаи и запусты, з дубровами и хворощами, з ставы и ставищами, з млыны и млынищами и з их вымелками, з рудами, з болоты... и зо всеми пожитками» [7, 163].

Переважна більшість орних земель перебувала в індивідуальному володінні окремих дворогосподарств. Угіддя, та якась частина ріллі перебували у спільному володінні громади. Громада села спільно обробляла цю землю, а доходи, отримані від цього використовували для виплати податків або для інших спільних потреб. Можливо громада мала резервний земельний фонд, який використовувався для розширення існуючих та створення нових господарств.

Частина сіл перебувала у власності держави. Вони були підпорядковані місцевій адміністрації, приписані до замків, ключів або фільварків, якими управляли державні службовці. Інша частина сіл перебувала у власності феодалів (шляхти). У XV – першій половині XVI ст. простежується тенденція до зменшення державних сіл і, відповідно, збільшення сіл переданих у приватне володіння. Так під час ревізії Володимирського замку у 1545 р. місцевий староста повідомляв, що «которые двory и села и волости и иншы пожитки оному замку были – то, деи, все роздано», що за замком залишилася лише Смідинська волость, у якій може бути більше ста димів [6, 187]. В цілому у так званих королівщинах, або великокнязівських маєтках на Волині налічувалося 67 сіл з 2 914 димами, що становило 3, 67 % усіх селянських господарств, а понад 96% перебували у приватній шляхетській власності [3, 222].

Як у великокнязівських, так і в приватних селах селяни змушені були сплачувати різні данини та відбувати певні повинності як на користь держави, так і на користь окремих феодалів. Як свідчать джерела, у виконанні селянами повинностей та оподаткуванні не було чітко визначеної системи: одні давали більше грошей і менше натуральної данини, інші були притягнуті до різних відробітків, треті сплачували лише натурою, в інших випадках поєднувалися відробіткові, грошові та натуральні повинності. Наприклад, у с. Козлиничі Луцького повіту з 5 «служебних» дворищ замкові слуги несли кінну службу, з одного дворища служили конюхами та доглядачами коней на королівських стайнях, з 10 данних дворищ були зобов'язані до служби «з сокирою, возом та косою» від св. Миколи до св. Дмитрія (22 травня – 8 листопада). Від с. Рудники 6 дворищ і 2 огородники мали возити дерево, працювати на будівельних роботах, косити сіно, а від св. Дмитрія до св. Юрія (8 листопада – 6 травня) «вольними сидіти». У цьому ж селі з 14 дворищ люди «службы никоторое не служат, только железо робят и на замок дают» [6, 176; 178]. Окрім того, як свідчить ревізія Луцького замку 1545 р., з Чернечгородка, Колок, Рудників, Забороля та інших сіл, які належали до замку і до ключа Луцького «на государя» сплачували 74 відр данини медової та півтори копи і шість грошей щороку. На старосту також давали данину грішми, медом, вівсом, житом, продуктами тощо [6, 178].

Подібною була ситуація на волинських землях, які перебували у складі корони Польської. Зокрема селяни Ратенського староства мали виконувати різні роботи на фільварку, сплачувати грошові податки, давати різні данини. Серед данин у документах згадуються мед, овес, сіно,

продукти харчування, птиця, яйця, свині або ялівки (по одній з села), лляне та конопляне прядиво [5, 145]. Крім натуральних данини у Ратенському старостві селяни платили грошовий «побор» по 20 грошів з дворища. В цілому всі данини в грошовому еквіваленті були досить великими: в с. Застав'я – 80 грошів з дворища, в с. Замшани – 130, в с. Щодрогощ – понад 60, в с. Ветли – понад 100 грошів з дворища [4, 123; 124].

У приватних селах селяни також виконували різні повинності та сплачували данину на користь феодалів-власників. Наприклад у Повороську, який належав Сангушкам, селяни давали медову данину по відру з господарства, гусей, курей, дві яловиці з села тощо. Замість оранки давали по копі вівса, жита і гречки. З відробітків були наступні: жати і возити збіжжя, два тижні косити на двірських сіножатях сіно (на переміну що два роки), возити дерево до двору, ходити на лови та ін. [5, 151].

У свою чергу феодалі – власники сплачували до державного скарбу різні податки зі своїх володінь: «серебщизну», «подимне», «поголовне». Так, у донесенні возного у Володимирський гродський суд 19.08.1567 р. вказувалося на несплату князем Львом Сангушком-Коширським поголового податку з маєтків Завидова, Деречина, Кошира, Каменя і Мизова з присілками; 22.11.1568 р. поборці Володимирського повіту Д. Козика та І. Гулевич скаржилися на креського старосту князя А. Курбського про несвоєчасну сплату «подимного» й «серебщизни» з маєтків ковельської волості; 20.02 1567 р. князь Р. Сангушко скаржився на бирчих за відмову прийняти поголової грошової податі (по 2 гроші з голови) з селян Несухойзької волості [2, 33; 55; 96].

Крім того феодалі-власники могли встановлювати понаднормові відробітки, натуральні побори, які іноді стягувалися примусово і виглядали відвертим пограбунком селян. Про це свідчить скарга слуги гетьмана Великого князівства Литовського князя Миколая Радивиля від 15 грудня 1560 р. на луцького ключника Івана Яцьковича Борзобагатого, який орендував князівські маєтки на Волині. Скаржник заявляв, що орендар вчиняв «кривды, шкоды, бои, грабежи и розгонение людей». Селяни Полоної скаржилися, що їх заставляли до Бугу возити попіл, а потім ще тиждень возити дрова, змушували понад норму орати в Заборолі своїми плугами і волами, в Коршеві в селян повідбирали волів за те, що вони не йшли понад повинність орати [7, 335 - 336].

Оскільки сільське господарство було основою економічного розвитку Великого князівства Литовського, головним джерелом поповнення державної скарбниці, матеріальною основою для утримання державного апарату та війська, держава постійно намагалася створити умови для піднесення його продуктивності та збільшення прибутковості. З цією метою в середині XVI ст. у ВКЛ було здійснено реформу, що отримала назву «Устава на волоки». З точки зору держави, як відзначив М. Грушевський, «се була ціла економічна революція, де ломили ся всі традиції, руйнували ся давніші форми сільського життя й господарства...» [4, 206].

«Устава на волоки» була затверджена 1 квітня 1557 р. великим князем литовським і польським королем Сигізмундом II Августом. За «Уставою» всі землі, які входили до володінь великого князя вимірювалися з одночасною оцінкою якості ґрунтів. Найкращі орні землі мали відводитися під великокнязівські фільварки, а решта землі розбивалася на однакові ділянки – волоки і ділилася між селянами з розрахунку одна волока на господарство. Селяни-«городники» отримували лише по 3 морги землі. Привілейовані князівські слуги, «бояри путні» могли отримати дві волоки. Волока ставала стандартною нормою для селянського наділу. За підрахунками дослідників її площа на території ВКЛ, у тому числі й на Волині, становила біля 24 га. Повна селянська волока складалася з трьох смуг, виділених на окремих полях, що створювало технічні умови для запровадження трипільної системи з сівозмінами. Паралельно з поділом на волоки проводився обмір і опис ріллі та лісових масивів, призначених для вирубки під сільське господарство, здійснювалися роботи по землевпорядкуванню великокнязівських маєтків.

Волока водночас ставала основною одиницею оподаткування. Селяни, які наділялися волокою мали сплачувати чинш, давати овес, сіно, стацію (щорічний натуральний податок). В залежності від якості ґрунту в сумі це становило від 13 до 53 грошей з лану [4, 208]. Крім сплати податків за отримані земельні наділи, потрібно було відпрацювати 2 дні на тиждень у фільварку, відбувати додаткові толоки, роботу на сіножатях тощо.

Якщо хто із селян самовільно залишав волоку і втікав, того належало розшукати. Втікач при цьому втрачав землю і господарство. Коли ж селянин повертався добровільно, його осаджували на пустій волоці. По суті це означало, що селяни прикріплювалися до своїх наділів.

Слід зауважити, що паралельно з проведенням «Устави на волоки» на волинських землях у складі ВКЛ відбувалося впровадження стандартних одиниць для вимірювання земельних наділів та їх оподаткування і на тих територіях, які перебували у складі корони Польської, зокрема у

Любомльському та Ратненському старостах. Однак такою одиницею тут виступала не волока, а лан, який приблизно дорівнював волоці.

На Волині аграрна реформа почала впроваджуватися у 60-х рр. 16 ст. насамперед у великокнязівських володіннях в Кременецькому та Ковельському повітах Волинського воєводства, у Ратненському та Любомльському старостах. Так за люстрацією 1564 – 1565 рр. у переважній частині сіл Любомльського старства попередня дворишна система селянського землекористування була ліквідована і селян було переведено на лани. Дворища залишалися лише в селах Полапи, Нудиже, Любохини, Кримне, Світязь та Шацьк [1, 78]. У приватних маєтках магнатів і шляхти вона розтягнулася на десятиліття і тривала ще й у першій половині XVII ст.

Висновки. Отже, на розвиток аграрних відносин на Волині в литовсько-руську добу впливали наступні чинники:

- входження Волинської землі до складу іноземних держав і поширення на них литовсько-руського та польського права, що визначало умови соціально-економічного розвитку;

- формування нових елементів у сфері землеволодіння та землекористування, викликаних з одного боку еволюцією феодалних відносин, з іншого – аграрною реформою 1557 р. На цій основі, у другій половині XIV – першій половині XVI ст. на Волині з одного боку сформувалася привілейована заможна землевласницька верства – шляхта, з іншого боку – розпочався процес закріпачення основної маси селянства, посилення його земельної та особистої залежності від держави та феодалів.

Джерела та література

1. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела з історії Любомльщини 16 – 17 ст. / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. – Вип. 25. – Луцьк, 2007. – С. 76 – 80.
2. Володимирський гродський суд. Подокументні списки актових книг. Випуск 1. Справи 1 – 5. 1566 – 1570. – К., 2002. – 225 с.
3. Ворончук І. О. Населення Волині в 16 – першій половині 17 ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К., СПВФ, 2012. – 712 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Грушевський М. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 5. – 1998 – 687 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Грушевський М. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 6. – 1998 – 667 с.
6. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / Підг. В. Кравченко. – К.: ТзОВ «Простір М», 2005. – 598 с.
7. Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. / Підг. до видання Мойсієнко В. М., Поліщук В. В. – Луцьк: СПДФО Купровський В. М., - -736 с
8. Розов. В. Українські грамоти. Том перший. XIV в. і перша половина XV в. – К., 1928. – 267 с.
9. Україна і Литва в 14 – 16 століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти /В. Г. Берковський, А. В. Блануца, Д. П. Ващук та ін. – Луцьк: Прат «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с.
10. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., Критика, 2008. – 472 с.

УДК 398.32:582.28(477.82)

Алла Дмитренко

Продукти збиральництва у народній медицині Житомирського Полісся (за польовими матеріалами)

У статті на основі польових матеріалів, зібраних у Новоград-Волинському та Ємільчинському районах Житомирської області, висвітлено роль дикорослих засобів у народній медицині. З'ясовано, що основне місце у народній фітотерапії належить різноманітним травам, листю і цвіту окремих дерев, які використовували для лікування органів травлення, дихання, руху та ін. Відзначено тотожну лікувальну дію багатьох рослин. Показано місце ягід і грибів у народній медицині. Проаналізовано звичаї та обряди, що супроводжували збирання рослин: магичні вербальні формули, табування та ін. З'ясовано ступінь збереження народних фітотерапевтичних знань. У тексті наводяться польові матеріали, що ілюструють основні положення статті.

Ключові слова : Житомирське Полісся, традиційно-побутова культура, народна медицина, збиральництво, трави, ягоди, гриби, вербальна магія, звичаї, табу.